

Αρχοντούλα Μοράκη, Χάρης Ράπτης, Ιωάννα Τριγκοπούλου

(Εργασία στο πλαίσιο της Κλινικής Ομάδας του Κέντρου Ψυχαναλυτικών ερευνών)

Ο ΚΛΕΡΑΜΠΟ, Ο ΛΑΚΑΝ ΚΑΙ Ο ΝΟΗΤΙΚΟΣ ΑΥΤΟΜΑΤΙΣΜΟΣ

Κεντρικός άξονας του παρόντος κειμένου είναι η έννοια του **νοητικού** ή **ψυχονοητικού αυτοματισμού (automatisme mental)**, όπως την επεξεργάστηκε ο Γάλλος ψυχίατρος Γκαετάν Γκασιάν ντε Κλεραμπό [Gaëtan Gatian de Clérambault, 1872-1934], και η πρόσληψή της από τον Λακάν, στον οποίο το έργο του Κλεραμπό οφείλει –μέχρι σήμερα– την επάνοδό του και τη διατήρησή του στην κλινική επικαιρότητα. Ο Κλεραμπό ουδέποτε παρέδωσε μια οριστική και συνθετική θεωρία (δόγμα) του νοητικού αυτοματισμού. Πρόκειται για μια έννοια την οποία επεξεργάζοταν προοδευτικά μέσα από σχετικά κείμενα (1919-1933) και που έμεινε ανολοκλήρωτη. Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι, ως τέτοια, αφορά στην κλινική των επονομαζόμενων **χρόνιων ψευδαισθητικών ψυχώσεων** και στο πώς αυτές, διαχωριζόμενες από τις **χρόνιες παραληρητικές ψυχώσεις**, κατέληξαν να συγκροτήσουν ξεχωριστή νοσογραφική κατηγορία στη γαλλική ψυχιατρική των αρχών του 20ού αιώνα.

Οι χρόνιες ψευδαισθητικές ψυχώσεις

Στην αφετηρία της σχετικής πορείας εντοπίζεται μια εμβληματική μορφή της γαλλικής ψυχιατρικής, ο Βαλεντίνος Μανιάν [Valentin Magnan], και η προτεινόμενη από αυτόν (1882) ταξινόμηση των ψυχικών νόσων σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: 1) **μικτές καταστάσεις**, 2) **ψυχώσεις** (ή **καθαυτό τρέλες**) και 3) **διαταραχές νοητικής ανεπάρκειας**. Οι **μικτές καταστάσεις** περιλαμβάνουν ψυχικές διαταραχές με σαφή οργανική αιτιοπαθογένεια: εγκεφαλικές βλάβες, προϊούσα γενική παράλυση, επιληψία, αγγειακή άνοια, αλκοολισμός και άλλες τοξικώσεις. Οι **ψυχώσεις** διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: την **τρέλα των εκφυλισμένων** (κληρονομική επιβάρυνση, ψυχωτικά επεισόδια, αιφνίδια έναρξη, ακανόνιστη πορεία που δεν οδηγεί σε άνοια) και σε μια δεύτερη κατηγορία, που διακρίνεται περαιτέρω σε: **απλή μανία** και **απλή μελαγχολία**, στις **διαλείπουσες τρέλες** (αντιστοιχούν χονδρικά στη σημερινή διπολική διαταραχή) και, τέλος, σε μια ομάδα με ιδιαίτερη σημασία για τη

γαλλική σχολή: το **χρόνιο παραλήρημα με συστηματική εξέλιξη**.

Συγκροτώντας την κατηγορία του χρόνιου παραληρήματος, ο Μανιάν υποβάλλει σε κριτική και διευρύνει το **διωκτικό παραλήρημα** του Λασέγκ [Ernest-Charles Lasègue], ο οποίος το είχε απομονώσει (1852) από την κατηγορία της **λυπομανίας** του Εσκιρόλ [Esquirol]. Ο Μανιάν θα δώσει έμφαση στην πορεία του παραληρήματος –και όχι μόνο στην περίοδο ακμής, όπως έκανε ο Λασέγκ–, διαιρώντας το σε τέσσερις φάσεις: α) **φάση επώασης ή ανησυχίας** με κοιναισθητικές διαταραχές, γενικευμένη δυσφορία, παρερμηνείες και εμφάνιση ακουστικών ψευδαισθήσεων· β) **φάση καταδίωξης** η οποία ξεκινά με ακουστικές ψευδαισθήσεις, ηχώ της σκέψης, λεκτικές κινητικές ψευδαισθήσεις, ψευδαισθήσεις κοιναισθητικές, οσφρητικές, γευστικές, απτικές, οπτικές κ.λπ. επί τη βάση των οποίων αρχίζει να οργανώνεται το διωκτικό παραλήρημα, ενώ παρατηρούνται προοδευτικές αλλαγές της συμπεριφοράς και της προσωπικότητας που υποδηλώνουν προσβολή της ενότητας του εγώ· γ) **περίοδος μεγαλείου** κατά την οποία το περιεχόμενο του παραληρήματος και των ψευδαισθητικών εμπειριών αποβάλλει τον διωκτικό του χαρακτήρα για να αποκτήσει μια διάσταση μεγαλείου που ακολουθείται από την εξασθένηση του παραληρήματος. Το χρόνιο παραλήρημα ολοκληρώνεται σε διάστημα 20-40 ετών με τη **φάση της άνοιας**, όπου παρατηρείται σημαντική έκπτωση των νοητικών λειτουργιών, αποκοπή του ασθενούς από το περιβάλλον του, στερεοτυπίες, νεολογισμοί και ασυναρτησίες.

Παρ' όλα αυτά, η κλινική εμπειρία δεν συμφωνούσε πάντα με τον διαχωρισμό του Μανιάν σε εκφυλισμένες και μη ψυχώσεις. Υπήρχαν περιπτώσεις όπου το ψευδαισθητικό παραλήρημα είτε δεν κατέληγε στην άνοια είτε δεν ακολουθούσε την τυπική διαδοχή των τεσσάρων φάσεων. Αυτή η ασυμφωνία μεταξύ της τυποποίησης του Μανιάν και της κλινικής εμπειρίας έδωσε το έναυσμα για τη σταδιακή διαμόρφωση της ομάδας των **χρόνιων ψευδαισθητικών ψυχώσεων**.

Η πρώτη εμφάνιση του όρου απαντά το 1907, σε ένα άρθρο του Ερνέστ Ντυπρέ [Ernest Dupré] στο οποίο παρουσιάζονται έξι περιπτώσεις ασθενών με χρόνιο ψευδαισθητικό παραλήρημα. Δύο από αυτούς τους ασθενείς φαίνεται να εκπροσωπούν ενδιάμεσες μεταβατικές περιπτώσεις ανάμεσα στο χρόνιο παραλήρημα και την ψύχωση των εκφυλισμένων· ενώ δηλαδή ακολουθούν την τυπική και μακρόχρονη εξέλιξη του χρόνιου παραληρήματος, δεν εκδηλώνουν την τελική φάση της άνοιας.

Έναν χρόνο μετά, οι Σεγκλά [Séglas] και Κοτάρ [Cotard] θα χρησιμοποιήσουν τον όρο **ψευδαισθητικές ψυχώσεις** αναφορικά με την παρουσίαση δύο περιπτώσεων ασθενών με έντονη ψευδαισθητική δραστηριότητα χωρίς συνοδό παραλήρημα και ανοϊκή συμπτωματολογία. Το 1910 οι Ντιντ [Dide] και Γκασιό [Gassiot], με αφετηρία την ανακοίνωση των Σεγκλά και Κοτάρ, θα προτείνουν την ονομασία **χρόνια ψευδαισθητική ψύχωση** για να απομονώσουν μια νοσολογική οντότητα από την οποία απουσιάζει η κληρονομικότητα, ενώ δεν υπεισέρχονται στο ζήτημα του μηχανισμού και της αιτιοπαθογένειας της νόσου.

Εκείνος που θα συστηματοποιήσει την έννοια της χρόνιας ψευδαισθητικής ψύχωσης είναι ο Ζιλμπέρ Μπαλέ [Gilbert Ballet], μέσα από την κριτική που ασκεί στον Μανιάν (υπερβολικά αναλυτική κατηγοριοποίηση) και στον Κρέπελιν (ρόλος άνοιας στο χρόνιο παραλήρημα). Ο Μπαλέ συμπεραίνει ότι ανάμεσα στις τυπικές μορφές του χρόνιου παραληρήματος, της ψύχωσης των εκφυλισμένων και της πρώιμης άνοιας θα πρέπει να παρεμβληθεί, ως αυτόνομη νοσολογική οντότητα, η **χρόνια ψευδαισθητική ψύχωση**, η οποία φέρει τα εξής γνωρίσματα: 1) κληρονομική επιβάρυνση και χαρακτηριστικές διαταραχές· 2) το διωκτικό παραλήρημα αναπτύσσεται δευτερογενώς και καθορίζεται από τις κοιναισθητικές διαταραχές και το αίσθημα ανησυχίας της πρώτης φάσης της νόσου· 3) οι ιδέες μεγαλείου ενδέχεται να απουσιάζουν αλλά, σε κάθε περίπτωση, έχουν (όπως άλλωστε και οι διωκτικές ιδέες) **ψυχογενή** χαρακτήρα· 4) η πορεία της νόσου συχνά είναι ακανόνιστη και η πρόγνωση της βαριά.

Το 1913 ο Μπαλέ εξετάζει σε δύο άρθρα τον υποκείμενο **μηχανισμό** της νόσου από σκοπιά αμιγώς **ψυχολογική**: για τον Μπαλέ, η **αποσύνθεση της προσωπικότητας** αποτελεί το «ουσιώδες γνώρισμα», τη «βάση» των χρόνιων ψευδαισθητικών ψυχώσεων, το «**ψυχολογικό** χαρακτηριστικό» της ασθένειας απ' όπου εκπορεύονται τα ψευδαισθητικά φαινόμενα. Ο «**κανονικός ψυχικός αυτοματισμός**» δεν μπορεί να υποκειμενικοποιηθεί, με αποτέλεσμα οι ψυχικές αναπαραστάσεις να μετασχηματίζονται σε ψευδαισθητικές εμπειρίες. Η απόπειρα του ασθενούς να εξηγήσει τα ψευδαισθητικά φαινόμενα και την ανησυχία της πρώτης φάσης της νόσου οδηγεί συχνά (αλλά όχι πάντοτε) στην ανάπτυξη παραληρητικών ιδεών οι οποίες κατά συνέπεια έχουν χαρακτήρα δευτερογενή και παράγωγο από χρονική (όχι όμως και από ψυχογενετική) σκοπιά.

Ο νοητικός αυτοματισμός του Κλεραμπό

Ο Κλεραμπό χρησιμοποιεί πρώτη φορά δημόσια τον όρο **νοητικός** (ή **ψυχονοητικός**) **αυτοματισμός** το 1909 σε μια παρέμβαση στη συζήτηση που ακολούθησε την παρουσίαση μιας περίπτωσης ψευδαισθητικής ψύχωσης σε έδαφος αλκοολισμού με έντονες ψευδαισθήσεις αλλά χωρίς παραλήρημα. Η παρέμβαση του Κλεραμπό θέτει τους δύο βασικούς άξονες γύρω από τους οποίους θα στραφεί εφεξής –και θα πρέπει να κατανοηθεί– η επεξεργασία του νοητικού αυτοματισμού: τον **κλινικό-νοσολογικό** άξονα και τον **αιτιακό** άξονα.

Όπως προαναφέρθηκε, ο Κλεραμπό δεν δίνει ποτέ έναν οριστικό και αμετάβλητο ορισμό για τον νοητικό αυτοματισμό. Αντίθετα, χρησιμοποιεί πολλές ονομασίες για να τον περιγράψει, τις οποίες συχνά αποσύρει ή/και αντικαθιστά χωρίς εξηγήσεις. Η σχετική ασάφεια αποτυπώνεται στο πλήθος των ονομασιών στις οποίες κατέφυγε για να ξεειδικεύσει τη σημασία του φαινομένου ώστε να αποφύγει την αμφισημία και τη σύγχυση (σύνδρομο παθητικότητας, παρεμβολής, παρασιτισμού, καταναγκασμού, ηχούς, απόσχισης), επινοώντας εν τέλει έναν όρο που αποκλείει

κάθε παρανόηση: **Σύνδρομο S**. Ο όρος παραπέμπει λοιπόν κατά κύριο λόγο σε ένα **κλινικό σύνδρομο**:

Με τον όρο Αυτοματισμός αναφέρομαι στα εξής κλασικά φαινόμενα: πρόληψη της σκέψης, εκφορά πράξεων, λεκτικές παρορμήσεις, τάση προς τα ψυχοκινητικά φαινόμενα [...]. Πρόκειται για τα φαινόμενα που υπέδειξε ο Μπαγιαρζέ και περιέγραψε αριστοτεχνικά ο Σεγκλά. Τα αντιδιαστέλλω προς τις Ακουστικές Ψευδαισθήσεις, δηλαδή τις φωνές που είναι ταυτόχρονα αντικειμενικοποιημένες, εξατομικευμένες και θεματικές· τα αντιδιαστέλλω επίσης προς τις ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΕΝΕΣ Ψυχοκινητικές Ψευδαισθήσεις.¹

Ο Μπαγιαρζέ [Baillarger] είχε εισαγάγει το 1846 τη διάκριση ανάμεσα σε **ψυχο-αισθητηριακές** και **ψυχικές** ψευδαισθήσεις, υποστηρίζοντας ότι οι ψυχικές ψευδαισθήσεις δεν έχουν κάποια αισθητηριακή βάση, δεν προκύπτουν από κάποια αισθητηριακή εμπειρία, αλλά είναι **αμιγώς διανοητικές**, και υποδεικνύοντας τον **ακούσιο** χαρακτήρα που εν τέλει θεώρησε ότι αποτελεί γνώρισμα όλων των ψευδαισθήσεων. Η έμφαση δίνεται στον **ξενοπαθή** χαρακτήρα του υποκειμενικού βιώματος, στο γεγονός δηλαδή ότι οι πνευματικές ικανότητες του ατόμου αυτονομούνται και δρουν μηχανικά και ανεξάρτητα από τον βουλητικό του έλεγχο, φαινόμενο που ο Μπαγιαρζέ ονόμασε **αυτοματισμό**.

Σε σχέση με τον Μπαγιαρζέ και τον Σεγκλά, η καινοτομία του Κλεραμπό έγκειται στο γεγονός ότι ανέδειξε ακόμη δύο κατηγορίες φαινομένων, που, όπως λέει, «αφέθηκαν τρόπον τινά στο σκοτάδι»:

*Μεταξύ των φαινομένων του Νοητικού Αυτοματισμού, υπάρχουν κάποια που γνωρίζουμε καλά (βλ. τις εργασίες του Σεγκλά). Πρόκειται για τα φαινόμενα που αφορούν ταυτόχρονα την τάξη των ιδεών και την τάξη του λόγου: αλλότρια σκέψη, πρόληψη της σκέψης, ηχώ της σκέψης και της ανάγνωσης, σχολιασμός και εκφορά των κινήσεων. Κάποια άλλα αφέθηκαν τρόπον τινά στο σκοτάδι· πρόκειται, αφενός, για τα **αμιγώς λεκτικά φαινόμενα**: εκρηκτική εκφορά λέξεων, παιχνίδια συλλαβών, καταγισμός λέξεων, παραλογισμοί και φράσεις στερούμενες νοήματος· και, αφετέρου, για τα **αμιγώς ψυχικά φαινόμενα**: αφηρημένες διαισθήσεις, αφηρημένες προθέσεις, ανακοπές της αφηρημένης σκέψης, βωβή εκτύλιξη των αναμνήσεων. Αυτές είναι συνήθως οι εναρκτήριες μορφές του Ν.Α. Οι ακόλουθες ιδεολεκτικές διαδικασίες, τουτέστιν σχολιασμός των πράξεων και των αναμνήσεων, ερωτήσεις και σκέψεις που έρχονται ως απάντηση, εμφανίζονται ως επί το πλείστον σε μεταγενέστερα στάδια. **Το σύνολο αυτών των φαινομένων αποτελεί ό,τι θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ελάσσονα [preít] Νοητικό Αυτοματισμό [...].***

Το κοινό υπόβαθρο αυτών των φαινομένων είναι μία, ούτως ειπείν, μοριακή διαταραχή της στοιχειώδους σκέψης που αφορά τόσο το σχηματισμό

¹ Ο Κλεραμπό αναφέρεται στις λεκτικές κινητικές ψευδαισθήσεις.

της όσο και την ενσωμάτωσή της στη συνείδηση. [...] Πρέπει να σημειωθεί ότι, κατά πρώτον, η σκέψη προσβάλλεται αρχικά υπό **ΑΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΤΗ** μορφή, δηλαδή με την αφηρημένη και εν μέρει αισθητηριακή μορφή που χαρακτηρίζει την κανονική σκέψη· κατά δεύτερον, τα αφηρημένα στοιχεία φαίνεται να αυτονομούνται νωρίτερα από τα συγκεκριμένα· τέλος, η αυτονόμηση των συγκεκριμένων στοιχείων, στο αρχικό στάδιο, έχει αποσπασματικό κυρίως χαρακτήρα.

Ανεξάρτητα από το βαθμό λεκτικοποίησης, ο Ν.Α. έχει αρχικά εντελώς ουδέτερο χαρακτήρα· δεν είναι διόλου θεματολογικός, καθότι περιορίζεται σε ένα παιχνίδι με τα επιμέρους στοιχεία της σκέψης, όπου τίποτε δεν προμηνύει τη χροιά του μελλοντικού παραλήρηματος.

Η ανάδειξη αυτών των νέων ψυχωτικών εκδηλώσεων (**αμιγώς λεκτικά και αμιγώς ψυχικά** φαινόμενα) αποτελεί καινοτομία, διότι ο Κλεραμπό τις χρησιμοποίησε για να αναθεωρήσει τον γενεσιουργό μηχανισμό των χρόνιων ψευδαισθητικών ψυχώσεων. Αμφισβητεί τόσο τον ισχυρισμό του Μπαλέ, ότι οι ψευδαισθήσεις προέρχονται από την αποσύνθεση της προσωπικότητας, όσο και αυτόν του Πιερ Ζανέ [Pierre Janet], ότι οι ψευδαισθήσεις είναι προϊόντα της ιδεακής και συναισθηματικής συγκρότησης του υποκειμένου, και διατυπώνει την απλή όσο και ολικά ανατρεπτική θέση ότι **το βασικό ή πυρηνικό σύνδρομο των χρόνιων ψευδαισθητικών ψυχώσεων είναι ο νοητικός αυτοματισμός:**

Ο Νοητικός Αυτοματισμός είναι ο κοινός πυρήνας όχι μόνο των Ψευδαισθητικών Διωκτικών Παραληρημάτων αλλά κάθε Ψευδαισθητικού Παραληρήματος: μυστικιστικού, πνευματιστικού, υποχονδριακού, μεγαλομανιακού.

[...].

Επομένως η Χρόνια Ψευδαισθητική Ψύχωση με Παραλήρημα αναλύεται σε δύο μέρη: τον πυρήνα που αντιστοιχεί στον Αυτοματισμό και την υπερδομή που αντιστοιχεί στο παραλήρημα. Θα δούμε ότι ο πυρήνας είναι ιστολογικής τάξεως, ενώ ο ιδεασμός είναι ψυχολογικής τάξεως, το δίχως άλλο, στην πλειονότητα των περιπτώσεων. Με αυτό τον τρόπο το Παραλήρημα επιστρατεύει τις αναλλοίωτες συναισθηματικές και διανοητικές ικανότητες.

[...]

Επομένως, στις απλούστερες περιπτώσεις, η Ψύχωση του Μανιάν θα είχε διττό χαρακτήρα. Θα συνίστατο στη συμβίωση μιας Ιδιοσυστασιακής Κατάστασης (Παράνοια) με τον Νοητικό Αυτοματισμό ή, ακόμη, ενός ήδη εν εξελίξει Ερμηνευτικού [ήτοι: Παρερμηνευτικού] Παραληρήματος με τον Νοητικό Αυτοματισμό. Εάν η Παράνοια και το Ερμηνευτικό Παραλήρημα συμβεί να συνυπάρχουν ήδη όταν αναδύεται ο Αυτοματισμός, η Συμβίωση θα έχει τριαδικό χαρακτήρα. Θα είναι ακόμη πιο περίπλοκη σε περίπτωση που η διαστροφικότητα και η Μυθομανία επιτείνουν την Παράνοια και εφόσον επιπροστίθεται ένα οποιοδήποτε Παραλήρημα πάθους, Εριστικό ή Ζηλοτυπικό.

Επομένως, ένα Προοδευτικό Συστηματικό Διωκτικό Παραλήρημα τύπου Μανιάν θα είναι πλήρες εφόσον αποτελεί το άθροισμα επτά

παραγόντων: οι τρεις εξ αυτών συγκροτούν έναν, ούτως ειπείν, τετρασθενή πυρήνα με τον οποίο ενώνονται οι υπόλοιποι τέσσερις παράγοντες. Τα τρία πυρηνικά στοιχεία είναι ο νοητικός αυτοματισμός, η παρερμηνευτικότητα και η παράνοια, ενώ οι τέσσερις επιπρόσθετοι παράγοντες είναι η διαστροφικότητα, η μυθομανία, η δικομανία και η ζηλοτυπία. Η παρουσία αυτών των τεσσάρων παραγόντων δεν είναι υποχρεωτική. Όπως είδαμε, από τους άλλους δύο παράγοντες, την Παράνοια και το Ερμηνευτικό Παραλήρημα, ο ένας μπορεί να απουσιάζει εφόσον είναι παρών ο άλλος· μόνο η παρουσία του Νοητικού Αυτοματισμού είναι απολύτως απαραίτητη.

[...]

Τον Απρίλιο του 1920 διατύπωσα τις ακόλουθες προτάσεις: ο Νοητικός Αυτοματισμός αποτελεί τη βάση των Χρόνιων Ψευδαισθητικών Ψυχώσεων ποικίλης θεματολογίας· ο Νοητικός Αυτοματισμός αρχίζει με ουδέτερα φαινόμενα· τα συναισθηματικά και ιδεακά στοιχεία των Ψυχώσεων με Αυτοματισμό προέρχονται εξ ολοκλήρου από τα υφιστάμενα [ψυχικά] αποθέματα του ασθενούς· ο χαρακτήρας όσων πάσχουν από Αληθές Διωκτικό Παραλήρημα είναι προϊόν του συνδυασμού μιας ιδιοσυστασιακής κατάστασης (παράνοια) ή ενός προϋπάρχοντος παραληρήματος (ερμηνευτικό) με τον Νοητικό Αυτοματισμό· ο κάθε παραληρητικός ασθενής συστηματοποιεί τις ιδέες του ανάλογα με τις δυνάμεις του.

Με άλλα λόγια, το παθολογικό και προγενέστερο του νοητικού αυτοματισμού ιδιοσυστασιακό έδαφος (μυστικιστικού, υποχονδριακού, μεγαλομανιακού ή παρανοϊκού τύπου) καθορίζει το περιεχόμενο του παραληρήματος ως αντίδρασης στον νοητικό αυτοματισμό. Ο νοητικός αυτοματισμός αποτελεί **«το βάθρο που αναμένει το άγαλμα»** του παραληρήματος, το οποίο εν είδει **«επιφαινομένου»** ή **«υπερδομής»** θα αναπτυχθεί αξιοποιώντας τις ψευδαισθήσεις του ατόμου μαζί με τα διανοητικά και συναισθηματικά του στοιχεία.

Ως προς την **αιτιοπαθογένεια** του συνδρόμου του νοητικού αυτοματισμού, ο συλλογισμός του Κλεραμπό οδηγείται στον **οργανικισμό** και συνηγορεί υπέρ της **μηχανικής** προέλευσης των υποκείμενων διεργασιών. Ο Κλεραμπό θα αποδώσει τη συμπτωματολογία του νοητικού αυτοματισμού σε ερεθιστικές κατά κύριο λόγο βλάβες του νευρικού ιστού οι οποίες ευθύνονται για το φαινόμενο της **παράκαμψης**, κατά το οποίο ένα τμήμα της νευρικής αγωγής παρεκκλίνει από την κανονική πορεία του με αποτέλεσμα να διεγείρει **«τα κατώτερα στοιχεία της νοητικής σφαίρας, εις βάρος του κυρίου ρεύματος το οποίο τροφοδοτεί τις ανώτερες λειτουργίες».**

Οι ισχυρισμοί αυτοί του Κλεραμπό περί βλαβών του νευρικού ιστού, που δεν συνοδεύονταν από κάποια απόπειρα ερευνητικής τεκμηρίωσης, υπήρξαν αντικείμενο έντονης, απορριπτικής, ακόμη και ειρωνικής κριτικής, η οποία συμπαρέσυρε και τις υπόλοιπες πλευρές του έργου του (κλινική και νοσολογική) για τις χρόνιες ψευδαισθητικές ψυχώσεις. Το 1932 ο Κλοντ [Henri Claude] και ο Ανρί Ε [Henri Ey] θα προσπαθήσουν να προσεγγίσουν κριτικά και να ανασυστήσουν τη διαλεκτική του Κλεραμπό μέσω της αναγωγής του οργανικισμού του σε ένα μεταφορικό σχήμα (πέραςμα από την έννοια της **αντικειμενικότητας** στην έννοια της **ψυχικής αντικειμενικότητας**). Εντούτοις, κάτι τέτοιο φαίνεται ότι αψηφούσε τις προθέσεις

του Κλεραμπό, οι οποίες ήσαν σαφώς και ξεκάθαρα προσανατολισμένες προς τον οργανικισμό, παρότι ο ίδιος είχε προβεί κάποιες φορές σε μεταφορική χρήση ορισμένων οργανικών όρων.

Ο Κλεραμπό με τον Λακάν

Η στάση του Λακάν απέναντι στο έργο του Κλεραμπό –και ιδιαίτερα απέναντι στο δόγμα του νοητικού αυτοματισμού που μας απασχολεί– δεν υπήρξε μονοσήμαντη· απεναντίας, μέχρι το 1966, χρονιά κατά την οποία θα διατυπωθεί η περιβόητη φράση του για τον Κλεραμπό ως του *«μόνου δασκάλου [του] στην ψυχιατρική»*, ο Λακάν θα ακολουθήσει μια τεθλασμένη πορεία, στις κυριότερες στιγμές της οποίας θα αναφερθούμε συνοπτικά ώστε να υπεισέλθουμε στην ουσία της ανάγνωσής του.

Πρώτος σταθμός το **1931** και το άρθρο του Λακάν με τίτλο *«Δομές των παρανοϊκών ψυχώσεων»*² (παραληρήματα πάθους, παρανοϊκή ιδιοσυστασία, ερμηνευτικό παραλήρημα), όπου ο Λακάν αναγνωρίζει ρητά την οφειλή του στον Κλεραμπό (κυρίως αναφορικά με το ερμηνευτικό παραλήρημα): *«Το ουσιώδες σημείο της παραληρητικής δομής μάς φαίνεται το εξής: η ερμηνεία σχηματίζεται από μια σειρά πρωτογενών δεδομένων οιονεί διαισθητικών, οιονεί ιδεοληπτικών που αρχικά δεν διευθετούνται από καμιά συλλογιστική οργάνωση, μέσω επιλογής ή ομαδοποίησης. Πρόκειται, όπως έχει ειπωθεί [από τον Κλεραμπό], για “ον ασπόνδυλο, όχι σπονδυλωτό”»*. Και ο Λακάν συνεχίζει: *«Τα ειδικά αυτά “πρωτογενή δεδομένα” υποχρεώνουν τη διαλεκτική ικανότητα [του υποκειμένου] να ενεργοποιηθεί. Όσο κι αν η παρανοϊκή δομή υποθέτει αυτή την ικανότητα ευεπίφορη στις λογικές παρεκκλίσεις, η οργάνωση του παραληρήματος είναι κοπιώδης και [το υποκείμενο] μοιάζει μάλλον να το υφίσταται παρά να το κατασκευάζει»*. Παρατηρούμε ότι το **βασικό σχήμα** του Κλεραμπό –το παραλήρημα ως συνισταμένη του αυτοματισμού και της προσωπικότητας– έχει άμεση επίδραση στη θεωρητική κατασκευή του Λακάν.

Το **1932** η **διδαστορική διατριβή**³ του Λακάν θα σηματοδοτήσει τη ριζική και απερίφραστη **ρήξη** του με τον **οργανικισμό του Κλεραμπό**. Ο Λακάν, ομολογουμένως, θα προσπαθήσει μέσω της έννοιας της **ψυχογένειας** (της οποίας τη διαφορά από την **ψυχογένεση** δεν παραλείπει να υπογραμμίσει) να χαράξει μια τρίτη οδό ανάμεσα στον *«σχολαστικισμό της ιδιοσυστασίας»* (ψυχογένεση) και στους *«μυθικούς συντελεστές του νοητικού αυτοματισμού»* (οργανικισμός). Εντούτοις, έχουμε την αίσθηση ότι η απόρριψη του Κλεραμπό δεν οφείλεται απλώς στην παραγνώριση από τον Λακάν του **μεταφορικού χαρακτήρα του οργανικισμού του**,

² Βλ. J. Lacan, « Structure des psychoses paranoïaques », στο *Ornicar?*, τεύχος 44, Μάρτιος 1988, σσ. 5-18.

³ Βλ. J. Lacan, *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité* suivi de *Premiers écrits sur la paranoïa*, Seuil, Παρίσι 1975.

όπως διατείνεται ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ,⁴ αλλά, βαθύτερα, στην ίδια τη μέθοδο μελέτης των ψυχώσεων που προτείνει ο Λακάν το 1932, και η οποία, τόσο στην πρόθεση όσο και στην εφαρμογή της, παραπέμπει, παρ' όλες τις προφυλάξεις, στην ιδέα της ψυχογένεσης, καθόσον τα φαινόμενα της ψύχωσης υπάγονται σε μια σχέση κατανόησης το πλαίσιο της οποίας ορίζεται από την κατανοησιμότητα που διέπει τα φαινόμενα της προσωπικότητας: *«Η προοπτική που κομίζουμε στη μελέτη των ψυχώσεων έγκειται στο να αναγνωρίσουμε στα νοσηρά συμπτώματα έναν ή περισσότερους κύκλους συμπεριφοράς οι οποίοι, καίτοι ανώμαλοι, φανερώνουν μια συγκεκριμένη τάση την οποία μπορούμε να ορίσουμε με όρους σχέσεων κατανόησης. Το γενικότατο πλαίσιο αυτών των σχέσεων κατανόησης το εκθέσαμε στον ορισμό που δώσαμε για τα φαινόμενα που αποκαλούμε φαινόμενα της προσωπικότητας. Εκεί ορίζουμε μια τάξη φαινομένων μέσω της ανθρώπινα κατανοήσιμης ουσίας τους».* Συνεπώς δεν μπορεί να γίνει δεκτή *«η κλασική θεωρία της ψυχονευρολογικής επαλληλίας που είναι γνωστή με τον όρο “νοητικός αυτοματισμός”».*

Μολαταύτα, ο Λακάν συνεχίζει να υπογραμμίζει τον πρωτογενή και ετερογενή χαρακτήρα των στοιχειωδών φαινομένων. Όπως αναφέρει: *«Οι έρευνες που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια έχουν ως κοινό γνώρισμα το γεγονός ότι έχουν προσκολληθεί στη μελέτη της πρωταρχικής περιόδου της ψύχωσης. Προσηλώθηκαν, επίσης, στο να αποδείξουν τον χαρακτήρα εισβολής [le caractère irruptif] των διαταραχών σε σχέση με την προσωπικότητα. Και επίσης αυτές οι έρευνες επιχειρούν να αναδείξουν ότι εν λόγω διαταραχές δεν απορρέουν από προϋπάρχουσες τάσεις, αλλά προκαλούν δευτερογενείς αντιδράσεις, οι οποίες συγκροτούν το παραλήρημα. Υπογραμμίζουν αυτόν τον δευτερογενή χαρακτήρα του παραληρήματος με την αμηχανία [perplexité] που προκαλούν καταρχάς οι πρωτογενείς διαταραχές και οι διακυμάνσεις της παραληρητικής επεξεργασίας».* Αυτό που χαρακτηρίζει την πρωταρχική αυτή περίοδο –περίοδο επώασης κατά την κλασική ψυχιατρική– είναι ο χαρακτήρας εισβολής των διαταραχών. Η απότομη εισβολή ενός εχθρικού στοιχείου, που δεν είναι εναρμονισμένο με την υπάρχουσα δομή, προκαλεί αμηχανία. Σε αυτό το σημείο επέρχονται φαινόμενα διάσπασης της συνέχειας της υποκειμενικότητας. Και πάνω εκεί αρχίζει να οικοδομείται το παραλήρημα ως δευτερογενής αντίδραση. Το παραλήρημα είναι μια δευτερογενής αντίδραση σε αυτό το πρωτογενές φαινόμενο συνάντησης του υποκειμένου με κάποιον σχηματισμό του πραγματικού, με κάποιο στοιχειώδες φαινόμενο. Τα στοιχειώδη φαινόμενα δεν προστίθενται στη δομή, δεν τα παράγει η ίδια η δομή, αλλά έρχονται να επιφέρουν μια ρωγμή στην υπάρχουσα δομή του υποκειμένου. Η γενεαλογία τους είναι εξωγενής, τουτέστιν προσέρχονται με ένα είδος εισβολής, με την επιστροφή του διακλεισμένου.

⁴ Βλ. παρακάτω την τρίτη ενότητα.

Και φτάνουμε στο **1955** και στο σεμινάριο *Οι ψυχώσεις*,⁵ όπου λαμβάνει σάρκα και οστά η διαλεκτική ανατροπή που προετοιμάζε ο Λακάν τα προηγούμενα έτη. Το ζήτημα πλέον δεν είναι η κριτική οριοθέτηση του πεδίου της **ψυχογένεσης** αλλά ο εξοβελισμός της ως **«καθαρής χίμαιρας»**: **«το μεγάλο μυστικό της ψυχανάλυσης είναι ότι δεν υπάρχει ψυχογένεση»**. Στην πραγματικότητα, **«η ψυχογένεση ταυτίζεται με την επανεισαγωγή, κατά την προσέγγιση του ψυχιατρικού αντικειμένου, της περίφημης σχέσης κατανόησης»** η οποία **«συνίσταται στην ιδέα ότι υπάρχουν πράγματα αυτονόητα»** τα οποία θα μας επέτρεπαν **«να καταλαβαίνουμε τους αρρώστους»**.⁶ Ο νοητικός αυτοματισμός, έτσι όπως στοιχειοθετείται από τον Κλεραμπό, αμφισβητεί ευθέως την **ψυχογενετική υπόθεση** στο βαθμό που τα φαινόμενα που τον απαρτίζουν είναι **ανιδεακά** και **συναισθηματικά ουδέτερα**, και άρα δεν μπορούν να εξηγηθούν με βάση τα στοιχεία της **προσωπικότητας** – είναι δηλαδή **δομικά**. Εκεί έγκειται η **αξία** του Κλεραμπό σύμφωνα με τον Λακάν: στο ότι **προσέγγισε όσο το δυνατόν περισσότερο το φαινόμενο της ψύχωσης με όρους δομικής ανάλυσης**. Οι ενστάσεις του ξεκινούν από τη στιγμή που από τον **δομικό χαρακτήρα των στοιχειωδών φαινομένων** ο Κλεραμπό σπεύδει να συμπεράνει ότι βρισκόμαστε μπροστά σε **μηχανικά φαινόμενα** – συνεπαγωγή ανεπαρκής και άγονη, θα πει ο Λακάν, εφόσον παραβλέπει το γεγονός ότι τα φαινόμενα αυτά είναι επίσης **δομημένα** και, στη μέγιστη γενικότητά τους, παραπέμπουν σε **«έναν λόγο που αναδιπλασιάζεται»**, δηλαδή σε μια **ορισμένη** σχέση του υποκειμένου με το σημαίνον **«στην τυπικότερη μορφή του, στη μορφή του αμιγούς σημαίνοντος»**: πρόκειται για μια σχέση εξωτερικότητας του ψυχωτικού ως προς **«το σύνολο του συστήματος της γλώσσας»**, εξού και τα φαινόμενα ψυχικού μιμητισμού, η στάση **ως εάν** του ψυχωτικού υποκειμένου και προπάντων η ανάδυση του νοητικού αυτοματισμού **«τη στιγμή που [το ψυχωτικό υποκείμενο] προσεγγίζει τον αυθεντικό λόγο»**,⁷ όταν δηλαδή καλείται να πάρει τον λόγο και να τοποθετηθεί, με τρόπο υποκειμενικό, στο εσωτερικό του συνόλου εκείνου από το οποίο είναι αποκλεισμένο. Το υποκείμενο, σύμφωνα με τον Λακάν, είναι αποτέλεσμα του σημαίνοντος. Το σημαίνον είναι ένα ξένο σώμα μέσα στο ανθρώπινο σώμα. Η εισβολή του σημαίνοντος δημιουργεί τις προϋποθέσεις γι' αυτή την παρανοϊκή σχέση με το εκτός. Η γεωλογία, λοιπόν, του ψυχωτικού φαινομένου διέπεται από μια παρανοϊκή σύσταση.

Τοποθετώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το ζήτημα του νοητικού αυτοματισμού ως δείκτη της εξωτερικότητας του ψυχωτικού υποκειμένου ως προς το σημαίνον, ο Λακάν παρέχει θεωρητική θεμελίωση σε μια θέση του 1932 εναντίον του Κλεραμπό στην οποία επανέρχεται –με αντεστραμμένο πρόσημο– στο σεμινάριο για τις ψυχώσεις: **«Αν διαβάσετε για παράδειγμα την εργασία που έκανα για την παρανοϊκή ψύχωση, θα δείτε ότι δίνω έμφαση σε αυτό που ονομάζω, δανειζόμενος τον όρο από τον δάσκαλό μου τον Κλεραμπό, στοιχειώδη φαινόμενα, και**

⁵ Βλ. Ζ. Λακάν, *Σεμινάριο τρίτο. Οι ψυχώσεις*, μτφρ. Ρ. Χριστοπούλου - Β. Σκολίδης, επιμ. Β. Σκολίδης, Ψυχογιός, Αθήνα 2005.

⁶ *Αυτόθι*, σσ. 20-21.

⁷ *Αυτόθι*, σσ. 284-285.

*προσπαθώ να αποδείξω τον ριζικά διαφορετικό χαρακτήρα των φαινομένων αυτών σε σχέση με οτιδήποτε μπορεί κανείς να αντλήσει από την ιδεακή επαγωγή, όπως την ονομάζει, δηλαδή από αυτό που είναι κατανοητό για τους πάντες».*⁸ Επικαλείται τον όρο του Κλεραμπό και χαρακτηρίζει τα εισαγωγικά φαινόμενα ανιδεακά, δηλαδή αποσημασιολογημένα. Τα φαινόμενα αυτά δεν προκύπτουν από μια συλλογιστική διαδικασία, είναι ομόλογα με το παραλήρημα. Και συνεχίζει παρακάτω: «*Από εκείνη την εποχή, τόνισα κατηγορηματικά ότι τα στοιχειώδη φαινόμενα δεν είναι περισσότερο στοιχειώδη από αυτό που υποβόσκει στο σύνολο της παραληρηματικής κατασκευής. Είναι στοιχειώδη όπως είναι σ' ένα φυτό το φύλλο, όπου θα φανεί μια ορισμένη λεπτομέρεια για τον τρόπο με τον οποίο διαπλέκονται και αλληλοεισδύουν τα νευρίδια – υπάρχει σε όλο το φυτό κάτι το κοινό που αναπαράγεται σε ορισμένες από τις μορφές που συνθέτουν την ολότητα του. Κατά τον ίδιο τρόπο συναντάμε ομόλογες δομές [αφενός] στο επίπεδο της σύνθεσης, των κινήτρων, της θεματολογίας του παραληρήματος, και [αφετέρου] στο επίπεδο του στοιχειώδους φαινομένου. Με άλλα λόγια, μέσα στο παραλήρημα ενεργοποιείται πάντα η ίδια δομούσα δύναμη, αν επιτρέπεται η έκφραση, είτε το εξετάσουμε σε καθένα από τα μέρη του είτε στο σύνολό του. Η σπουδαιότητα του στοιχειώδους φαινομένου δεν έγκειται λοιπόν στο ότι είναι ένας αρχικός πυρήνας, ένα παρασιτικό σημείο, όπως έλεγε ο Κλεραμπό, στο εσωτερικό της προσωπικότητας, γύρω από το οποίο το υποκείμενο οργανώνει τάχα μια κατασκευή, μια ινώδη αντίδραση με σκοπό να το εγκυστώσει περιτυλίγοντάς το, και ταυτόχρονα να το ενσωματώσει, δηλαδή να το εξηγήσει, όπως συχνά λένε. Το παραλήρημα δεν είναι αποτέλεσμα επαγωγής, αναπαράγει την ίδια συγκροτούσα δύναμη, είναι και αυτό ένα στοιχειώδες φαινόμενο. Δηλαδή η έννοια στοιχείο νοείται εδώ ταυτόσημη με την έννοια δομή, δομή διαφοροποιημένη, μη αναγώγιμη σε τίποτε άλλο πέρα από τον εαυτό της».*⁹

Όπως επισημαίνει ο Ζ.-Α. Μιλέρ, «το παραλήρημα είναι ένα στοιχειώδες φαινόμενο δεδομένου ότι το παραλήρημα έχει την ίδια δομή με το στοιχειώδες φαινόμενο»¹⁰ – ή, για να παραφράσουμε το θεμελιώδες λακανικό αξίωμα: το παραλήρημα είναι δομημένο σαν ένα στοιχειώδες φαινόμενο· δομικός ισομορφισμός για την εξεικόνιση του οποίου ο Μιλέρ χρησιμοποιεί το μοντέλο του ελληνικού γνώμονα: «Κάνουμε ένα σχήμα, παίρνουμε τη διαγώνιο, και μπορούμε να κατασκευάσουμε μια ολόκληρη σειρά σχημάτων που αντιστοιχούν στις ίδιες αναλογίες, κατά τέτοιον τρόπο ώστε με αφετηρία το αρχικό κύτταρο βρίσκουμε την ίδια δομή, με τρόπο ολοένα πιο εκτεταμένο». Την επονομαζόμενη **γόνιμη στιγμή (moment fécond)** –αυτή την αποκλειστικά λακανική κλινική έννοια που αφορά στο πεδίο των ψυχώσεων και με την οποία ο Λακάν προσεγγίζει τις ώσεις του παραληρήματος–¹¹ ο Μιλέρ θα την ορίσει ακριβώς ως εκείνη τη (σύμφωνα με το

⁸ *Αυτόθι*, σ. 34.

⁹ *Αυτόθι*.

¹⁰ Βλ. J.-A. Miller, «L'invention du délire», στο *La Cause freudienne*, τεύχος 70, σ. 84 (ο Μιλέρ υπογραμμίζει).

¹¹ *Αυτόθι*, σ. 86: «Σε μια ορισμένη στιγμή, το υποκείμενο εμφανίζεται αμήχανο όταν επωάζει ένα νέο παραληρητικό επεισόδιο. Υπάρχει τότε μια στιγμή ηρεμίας, ακολουθούμενη από μια ώση, και αυτή η

υπόδειγμα του γνώμονα) επανάληψη της δομής του στοιχειώδους φαινομένου, η οποία ταυτοχρόνως δίνει την ιδέα ενός συνεχούς.

Επιστροφή στον Κλεραμπό (Ζ.-Α. Μιλέρ)

Τι δίδαξε τον Λακάν ο Κλεραμπό; Σε αυτό το ερώτημα απαντά το παρακάτω εκτενές απόσπασμα από το κείμενο του Ζ.-Α. Μιλέρ με τίτλο «Διδάγματα της παρουσίασης ασθενών» («Enseignements de la présentation de malades», 1977),¹² που συνιστά τη μείζονα αναφορά του Μιλέρ στον Κλεραμπό σε ολόκληρο το μιλερικό corpus και το οποίο παραθέτουμε αυτούσιο εδώ σε πρώτη μεταφραστική απόπειρα (του Χάρη Ράπτη) :

«Πώς μπορεί κανείς να είναι ψυχίατρος;» – αυτό είναι ένα βασανιστικό ερώτημα που το αφήνουμε σε εκείνους που είναι ψυχίατροι. Εμάς, όμως, που δεν είμαστε, η παρουσίαση του Λακάν μάς επαναφέρει ακριβώς στο παλαιό ερώτημα «τι είναι ένας τρελός;», αναδιπλασιασμένο από την απάντηση που επ’ ευκαιρία δίνει: «κάποιος εντελώς φυσιολογικός»· ορισμός που αποτρέπει ασφαλώς από το να ταυτιστούμε μαζί του –έτσι δεν είναι;–, και που θα ήθελα να σας κάνω να αντιληφθείτε ότι δεν πρόκειται για αστείο.

Για να το κάνω αυτό, χρειάζεται να προφέρω ένα όνομα που εδώ και καιρό δεν αντηχεί στα συνέδριά μας, το όνομα του Κλεραμπό, και να ανασύρω τον «νοητικό αυτοματισμό» του από την εγκατάλειψη όπου τον περιορίζει η παρακμή της κλινικής μας. Μια επιστροφή στον Κλεραμπό, γιατί όχι; – εφόσον την υπαγορεύει η είσοδος του Λακάν στην ψυχανάλυση.

«[Ο] Κλεραμπό, ο μόνος δάσκαλός μου στην ψυχιατρική», γράφει ο Λακάν, σας το υπενθυμίζω (*Écrits*, σ. 65), και προσθέτει: «Η έννοια του *νοητικού αυτοματισμού*, που εισήγαγε..., μου φαίνεται... ότι προσεγγίζει όσο το δυνατόν περισσότερο αυτό που μπορεί να κατασκευαστεί με όρους δομικής ανάλυσης από οποιοδήποτε άλλο κλινικό εγχείρημα στη γαλλική ψυχιατρική». Θα πούμε άραγε ότι αυτό το εγκώμιο, το 1966, έχει ακόμη μεγαλύτερο βάρος δεδομένου ότι διαγεύδει εν προκειμένω τη διατριβή του 1932;

Ο νοητικός αυτοματισμός είναι ουσιαστικά κάτι σαν το ξυράφι του Όκαμ [Occam] του Κλεραμπό, και ακριβώς επειδή πρόκειται για έναν τελεστή [opérateur], ο Κλεραμπό δεν έδωσε ποτέ έναν αμετάβλητο ορισμό του

σύλληψη των γόνιμων στιγμών μπορεί ακριβώς να τεθεί με όρους επανάληψης των στοιχειωδών φαινομένων. Το υποκείμενο είναι ανήσυχο, διαισθανόμενο ότι κάτι πρόκειται να του συμβεί, κατόπιν υπάρχει μια επίσπηση, μια αποκρυστάλλωση και το πράγμα παύει».

¹² J.-A. Miller, « Enseignements de la présentation de malades », στο *Ornicar?*, τεύχος 10, 1977, σσ. 17-24. Ανακτήθηκε από <http://www.antennecliniquebrestquimper.com/pages/librairie/enseignemenst-sur-la-presentation-de-malades-par-j-a-miller.html>

φαινομένου, καταλήγοντας να το αναγάγει στο αρχικό γράμμα της λέξης «σύνδρομο» [syndrome].

Η εισαγωγή αυτού του S επιτελεί μια εκπληκτική απλοποίηση της κλινικής των ψυχώσεων, την πλαγιοκοπεί, καταλύει κλινικές οντότητες που μέχρι τότε θεωρούνταν καλά εδραιωμένες, όπως η ψύχωση του Μανιάν, και έχει αξία εκκαθάρισης του πεδίου. Η γαλλική Κλινική ανέκαθεν διέπρεπε στην περιγραφή και στην ονοματολογία των παραληρημάτων. Το S δεν είναι αυτής της τάξεως: τίθεται ως η αρχική μορφή κάθε ψύχωσης (με την εξαίρεση της αληθούς παράνοιας και του αμιγούς ερμηνευτικού παραληρημάτος, όπως το απομόνωσαν οι Σεριέ [Sérieux] και Καγκράς [Cargras], που παρουσιάζονται όμως τις περισσότερες φορές σε μικτή κατάσταση, ανάμικτα με φαινόμενα νοητικού αυτοματισμού). Ως τέτοιο, το S είναι μη θεματικό και ουδέτερο, που σημαίνει ότι τα περιεχόμενα και η συναισθηματική χροιά προκύπτουν εκ των υστέρων, ανάλογα με το «έδαφος» [«fonds»] –παρανοϊκό, διαστροφικό, μυθομανιακό, παρερμηνευτικό– επί του οποίου εμφανίζεται, ανάλογα με το εάν ή όχι συνδέεται με έναν μηχανισμό πάθους. Το S είναι αυτόνομο, που σημαίνει ότι δεν εξαρτάται από αυτά τα δεδομένα, αλλά προσπίπτοντας σε αυτά διαθλάται και διαφοροποιείται, δίνοντας έτσι μια ποικιλία από κλινικούς πίνακες.

«Το παραλήρημα είναι μια υπερδομή [superstructure]», όπως το θέτει ο Κλεραμπό, ή ακόμη: «ο ιδεασμός [idéation] είναι δευτερογενής». Το πρωτογενές S της ψύχωσης επιβάλλεται αντίθετα ως ένα μη αναγώγιμο γεγονός της σκέψης, ένα απόλυτο γεγονός, αναφορικά με το οποίο δεν θα είχα ενδοιασμούς να επικαλεστώ το καντιανό γεγονός του Λόγου [raison], ήτοι την Κατηγορική προσταγή [l'Impératif catégorique], πόσο μάλλον που και εδώ αυτό με το οποίο έχουμε να κάνουμε δεν είναι τίποτε άλλο από φαινόμενα της εκφοράς [énonciation (ενν. του λόγου)].

Τι είναι αυτή η «ηχώ της σκέψης» [«écho de la pensée»] που ο Κλεραμπό ανάγει σε πρωταρχικό θετικό φαινόμενο του νοητικού αυτοματισμού, αν όχι μια διαταραχή της σχέσης του εκφερομένου [énoncé] προς την εκφορά, που έχει ως αποτέλεσμα τη χειραφέτηση μιας παρασιτικής πηγής; Το υποκείμενο ανακαλύπτει ότι είναι συνεχώς διπλασιασμένο από μια χειραφετημένη παράλληλη εκπομπή, που το συνοδεύει ή το ακολουθεί, και που μπορεί μάλιστα να μην λέει τίποτε: εξανεμιζόμενη [évanouissante], βωβή, κενή, καθαιρεί εξίσου το υποκείμενο από τη θέση του δέκτη. Αυτήν ακριβώς την ανεξαρτητοποιημένη και καθαρή εκφορά χαρακτηρίζει ο Κλεραμπό «αμιγώς ψυχικό φαινόμενο», και ονομάζει «λεκτικά φαινόμενα» τα παιχνίδια του αποσχισμένου [désarticulé] σημαίνοντος που αυτή απελευθερώνει. Οι όροι με τους οποίους υποκαθιστώ εδώ τους όρους του Κλεραμπό αρκούν για να σας υποδείξουν ότι δεν χρειάζεται να αναζητήσουμε το θεμέλιο του συνδρόμου του νοητικού αυτοματισμού σε κάποια γριφώδη «παρέκκλιση της [νευρικής] αγωγής» [«déviation d'influx»], αλλά σε αυτό τούτο το γράφημα της

«διυποκειμενικής» [«intersubjective»] επικοινωνίας,¹³ όπως γίνεται φανερό εδώ: το ότι στο επίπεδο του γραφήματος ο πομπός είναι δέκτης δεν διαταράσσει την τάξη, η αμιγώς ψυχωτική διαταραχή συνίσταται απλώς και μόνον στο ότι βιώνει τον εαυτό του ως τέτοιο.

Αυτή η κατασκευή είναι επαρκώς λακανική ώστε να τολμήσουμε να συναγάγουμε από το S του Κλεραμπό το αρχικό της λέξης «δομή» [structure]. Η δομή απογυμνωμένη –που την απογυμνώνουν οι μνηστήρες της–,¹⁴ ιδού ο υπότιτλος που αξίζει σε αυτό το δόγμα του αυτοματισμού, το οποίο η γαλλική ψυχιατρική απαρνήθηκε στο όνομα του νοήματος και της προσωπικότητας.

Ο Κλεραμπό ήταν αναμφίβολα μηχανιστής· αλλά αυτός ο μηχανικισμός είναι μεταφορικός [de métaphore] (πράγμα που ο Λακάν του 1932, ο οποίος ενέδιδε στην ιδέα της «ψυχογένειας» [«psychogénie»], δεν είχε αντιληφθεί). Ο Κλεραμπό δεν επεξεργάζεται καθόλου αυτή την αναφορά, που παραμένει εξ ολοκλήρου τυπική, ασχημάτιστη, αλλά που δεν παύει να έχει την αποφασιστική αξία της, την αξία τού να αποκόπτει από κάθε ψυχολογία την τάξη της δομής.

Με μια λέξη, αν ο Κλεραμπό προσέδωσε μηχανιστικό καθεστώς στον αυτοματισμό του, το έκανε για να τον κρατήσει αυτόνομο, αφήνοντας στον Λακάν να ανακαλύψει σε αυτόν το συμβολικό – ένα συμβολικό που, καθότι δεν είναι το συμβολικό του Γιουνγκ, βρήκε την άρθρωσή του σε έναν μηχανικισμό (όχι τον μηχανικισμό του Κλεραμπό, βέβαια, αλλά εκείνον του Τιούρινγκ [Turing] και του Βίνερ [Wiener]). Τον κατέστησε ουδέτερο και πρωτογενή, θεσπίζοντάς τον έτσι ως σημαίνοντα και δομικό. Και όταν τον καθιστά μη θεματικό, και υποστηρίζει ότι παρουσιάζεται πρώτα «με την κοινή μορφή της σκέψης, δηλαδή με μια αδιαφοροποίητη μορφή, και όχι με μια καθορισμένη αισθητηριακή μορφή», πρόκειται τότε για ένα αξίωμα [postulat] που μπορούμε μεν να αμφισβητήσουμε ότι η παρατήρηση το επαληθεύει πάντα, αλλά που θα είχαμε άδικο να το παραγνωρίσουμε ως προς τη λογική εμβέλειά του. Το S δεν σημαίνει τίποτε, άλλωστε αυτό ενέχει η ονομασία του, «ηχώ», πρόκειται έτσι για ένα καθαρά σημαίνον φαινόμενο, που υψώνεται στην παραφροσύνη δυνάμει της φαντασιακής σημασίας με την οποία το επενδύει η παραληρητική αποκρυπτογράφηση.

Αυτή η κατασκευή μάς επιτρέπει να διακρίνουμε τη διωκτικότητα ως παραληρητική ερμηνεία του νοητικού αυτοματισμού, που δεν επιβαρύνει

¹³ Αναφορά στο σχήμα της διυποκειμενικής επικοινωνίας –την πλήρη εκδοχή του οποίου ο αναγνώστης θα βρει στο J. Lacan, « Le séminaire sur “la Lettre volée” », στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 53– και στον αντίστοιχο «τύπο» του (formule), σύμφωνα με τον οποίο: «ο πομπός λαμβάνει από τον δέκτη το ίδιο του το μήνυμα υπό αντεστραμμένη μορφή». Βλ. J. Lacan, *Το σεμινάριο για το «Κλεμμένο γράμμα»*, μτφρ. Δ. Βεργέτης - Ειρ. Μαρκίδη, Πατάκης, Αθήνα 2010, σσ. 98, 73 αντιστοίχως. Για το Σχήμα L αναφορικά με τα στοιχειώδη φαινόμενα, και ειδικά με το φαινόμενο της λεκτικής ψευδαίσθησης, βλ. Ζ. Λακάν, *Σεμινάριο τρίτο. Οι ψυχώσεις*, μτφρ. Ρ. Χριστοπούλου - Βλ. Σκολίδη, επιμ. Βλ. Σκολίδη, Ψυχογίος, Αθήνα 2005, σσ. 28-29, 69-70, 185-187.

¹⁴ Υπαινιγμός στον παράδοξο τίτλο ενός διάσημου έργου του Μαρσέλ Ντυσάν.

κάθε «χειρισμό εκ μέρους του ιατρού» διότι το υποκείμενο διατηρεί την ικανότητα να επιδείξει «εμπιστοσύνη, συμπάθεια, ανεκτικότητα και διαχυτικότητα», από την αληθή διωκτικότητα, την ψυχογένεση της οποίας παραδέχεται ο Κλεραμπό, και την οποία από τη δική μας πλευρά θα άρμοζε να διακρίνουμε αντιπαραθέτοντας τη δομή της γνώσης, για την οποία γίνεται λόγος εδώ, στη δομή της εκφοράς. Το «ερμηνευτικό παραλήρημα», άλλη μορφή «που φέρει το αποτύπωμα της ιδεογένεσης [idéogénisme]», θα προσφερόταν εξίσου για μια δομική επανανάγνωση, την οποία αρκούμε απλώς να αναφέρω εδώ, προσθέτοντας μόνον ότι η διάλυση [ενν. στα συστατικά της], που πραγματοποιεί ο Κλεραμπό, της προϊούσας συστηματικής ψευδαισθητικής ψύχωσης του Μανιάν μου φαίνεται υποδειγματική από επιστημολογική άποψη.

Όταν η ελαφρά απόκλιση της εκφοράς σε σχέση με τον εαυτό της διευρύνεται μέχρι του σημείου να γεννηθούν εξατομικευμένες και θεματικές φωνές που ξεσπούν στο πραγματικό, όταν το υποκείμενο νιώθει να το διαπερνούν μηνύματα κατά ριπάς, να το διαπερνά μια γλώσσα που μιλάει από μόνη της, όταν βαθιά μέσα του νιώθει να το παραμονεύουν και να είναι υποταγμένο σε προσταγές ή αναστολές που δεν μπορεί να οικειοποιηθεί την παραγωγή τους, τότε έχουμε να κάνουμε με τη μεγάλη «ξενοπάθεια» [«chéropathie»], που το θεμέλιό της ο Λακάν το τοποθέτησε, με το μαθήμιο του Άλλου, στο πεδίο της γλώσσας. Είναι άραγε υπερβολικό να ισχυριστούμε ότι ο λόγος [discours] του Άλλου ήταν ήδη εκεί, στην ψυχιατρική κλινική, προτού ο Λακάν τον επινοήσει, και τον συγκολλήσει με τον προϊστορικό Άλλο που ο Φρόιντ είχε επισημάνει μέσα από το έργο του Φέχνερ [Fechner]; Οι ξενοπαθητικές [chéropathiques] αναδύσεις έχουν το θεμέλιό τους στη δομή, εάν κατ' απαίτηση της δομής κάθε ομιλία [parole] έχει τον Άλλο ως τόπο διαμόρφωσής της. Επομένως, το ερώτημα δεν είναι πλέον «τι είναι ένας τρελός;» αλλά «πώς μπορεί κανείς να μην είναι τρελός;».

Γιατί το λεγόμενο φυσιολογικό υποκείμενο, που δεν προσβάλλεται από την ομιλία λιγότερο απ' ό,τι το ψυχωτικό, που δεν είναι λιγότερο ξενοπαθές από το ψυχωτικό υποκείμενο, δεν το αντιλαμβάνεται αυτό; Το ερώτημα είναι πιο ανατρεπτικό, θεωρώ, από τις ταυτίσεις που μας προτείνονται. Πώς μπορούμε να θεωρούμε τους εαυτούς μας αντουργούς των σκέψεών μας; Ποια αντιστροφή μάς κάνει να παραγνωρίζουμε ότι είμαστε οι μαριονέτες ενός λόγου που η σύνταξή του προϋπάρχει κάθε υποκειμενικής εγγραφής; Το φυσιολογικό είναι η ξενοπάθεια. Ένα υποκείμενο για το οποίο ο Άλλος δεν είναι πλέον συγκαλυμμένος, όντως βρίσκεται έξω από την εμβέλεια των φαντασιακών μικροτεχνασμάτων μας.

Αυτή η παράκαμψη μας επαναφέρει στις παρουσιάσεις ασθενών, και συγκεκριμένα στη μόνη παρουσίαση στην οποία ο Λακάν έκανε αναφορά πέρυσι στο σεμινάριο, προσδιορίζοντας αυτή την πολύ καθαρή περίπτωση νοητικού αυτοματισμού με τον όρο «λακανική ψύχωση».¹⁵

¹⁵ Βλ. J. Lacan, *Le Séminaire. Livre XXIII. Le sinthome* (1975-1976), μεταγραφή κειμένου J.-A. Miller, Seuil, Παρίσι 2005, σσ. 95-97.

Το υποκείμενο είχε διαβάσει τα *Γραπτά*, πράγματι, αλλά τίποτε δεν επέτρεπε να αμφιβάλλουμε για την αυθεντικότητα της εμπειρίας του: ήταν η έδρα αυτού που το ίδιο ονόμαζε «υποβολιμαία λόγια» [«paroles imposées»], ή ακόμη «αναδυόμενα» [«émergentes»] λόγια, που παρεισέφρεαν στη σφαίρα του ιδιωτικού στοχασμού του, και σε σχέση με τα οποία δεν μπορούσε να αναγνωρίσει τον εαυτό του ως υποκείμενο της εκφοράς, την ίδια στιγμή που ως επί το πλείστον τα λόγια αυτά τον όριζαν ως υποκείμενο του εκφερομένου. Κάθε φράση απαιτούσε από το υποκείμενο να την συμπληρώσει με μια άλλου, «αναστοχαστικού» [«réflexif»], τύπου φράση, που το υποκείμενο γνώριζε ότι είναι ο πομπός της, ενώ, σε αντίθεση με τον προηγούμενο τύπο, δεν εμφανιζόταν στο επίπεδο του εκφερομένου ως υποκείμενο. Παρευρισκόταν στην ανάδυση του λόγου του Άλλου, αλλά κατά κάποιον τρόπο άμεσα, χωρίς εκείνη την καταπραϋντική παραγνώριση της αντιστροφής που μας κάνει να πιστεύουμε ότι ομιλούμε [nous parlons], τη στιγμή που στην πραγματικότητα είμαστε ομιλούμενοι [nous sommes parlés]. Εξού ο μετασχηματισμός, για τον οποίο έκανα λόγο, του περί τρέλας ερωτήματος: «πώς και δεν αισθανόμαστε», ρωτάει ο Λακάν, «ότι τα λόγια από τα οποία εξαρτώμαστε μας υποβάλλονται κατά κάποιον τρόπο, ότι η ομιλία είναι κάτι το εμβόλιμο [un placage], ότι είναι ένα παράσιτο, ότι είναι η μορφή καρκίνου που μαστίζει το ανθρώπινο ον;»¹⁶ – κατά συνέπεια, εάν ταυτιζόμαστε με τον ψυχωτικό, το κάνουμε στο μέτρο που όπως εμείς έτσι κι αυτός κατατρώχεται από τη γλώσσα, ή καλύτερα: αυτό είναι το δίδαγμα του προς εμάς.

¹⁶ *Αυτόθι*, σ. 95.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τσάμπουρας, Κ., «Ο Κλεραμπώ και ο ψυχονοητικός αυτοματισμός», στο *Σύναψις*, τεύχος 46 [2017 - τόμος 13], σσ. 60-69.

Clérambault, G. de, «Οι χρόνιες ψευδαισθητικές ψυχώσεις. Παρουσίαση ασθενούς» (1923), μτφρ. Κ. Τσάμπουρας, στο *Σύναψις*, τεύχος 46 [2017 - τόμος 13], σσ. 70-78.

Βεργέτης, Δ., *Οι ψυχώσεις και ο Άλλος* (σημειώσεις από σεμινάριο του Κέντρου Ψυχαναλυτικών Ερευνών της Αθήνας, 2015-2106).

Dewambrechies-La Sagna, C., « Clérambault, une anatomie des passions », στο *La Cause freudienne*, τεύχος 74, σσ. 222-242.

Miller, J.-A., « Enseignements de la présentation de malades », στο *Ornicar?*, τεύχος 10, 1977, σσ. 17-24.

[<http://www.antennecliniquebrestquimper.com/pages/librairie/enseignemenst-sur-la-presentation-de-malades-par-j-a-miller.html>]

Miller, J.-A., « L'invention du délire », στο *La Cause freudienne*, τεύχος 70, σσ. 81-93.